

Појава и распрострањеност Интернета омогућили су истраживачима да своје научне резултате учине доступним свима, свугде и у свако доба. То се пре свега односи на чланке објављене у научним часописима, независно од тога да ли њихове институције претплаћују одређени часопис или не, али укључује и конгресна саопштења, дисертације или научне извештаје. О томе се данас говори као о отвореном приступу (*Open Access*).

Истраживачи објављују своје резултате да би се знало ко их је створио и да би други могли да их користе. Када је реч о чланцима само веома богате институције могу себи да допусте претплату на довољан број научних часописа, тако да већини истраживача многи од тих извора остају недоступни. С појавом отвореног приступа ситуација се у том погледу променила.

Шта је отворени приступ

Научна литература отвореног приступа састоји се од бесплатних on-line копија чланака објављених у рецензираним научним часописима, затим конгресних саопштења, техничких извештаја, дисертација и радних материјала. У највећем броју случајева њихова употреба није ограничена лиценцама. То значи да се без надокнаде могу користити за потребе истраживања, наставе или у друге сврхе.

Шта отворени приступ није

Постоји неколико неспоразума о отвореном приступу. Отворени приступ није само-публиковање, нити је то начин да се избегне рецензија или штампање, а није ни научна литература "ниже" класе и вредности. Једноставно то је начин како да се резултати научног рада учине бесплатним и *online* доступним целокупној научној заједници.

Како се отворени приступ обезбеђује

Отворени приступ се може остварити на више начина. Свој чланак истраживач може поставити као копију у отворени архив, односно репозиторијум или га може објавити у часопису отвореног приступа. Он такође може поставити дигиталну копију чланка на својој личној или институционалној web страници. Сва три решења омогућавају приступ много већем броју потенцијалних корисника него претплаћивани часописи. Притом се прва два сматрају бољима у смислу систематичности и организованости, тако да обезбеђују већу вероватност да ће представљени чланци бити лоцирани и прочитани.

Отворене архиве или репозиторији су дигиталне колекције научних радова, депоноване од стране аутора. Ако је реч о часописним чланцима, депоновање је могуће пре њиховог штампања (пре-принт) или након тога (постпринт). Овај поступак познат је као само-архивирање. Репозиторији садрже метаподатке за сваки чланак (наслов, ауторе и остале библиографске податке) у формату сагласном стандарду OAI-PMH (*Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting*). Да бисте приступили таквим архивима можете користити Гоогле или неку од специјализованих машина за фокусирана и ефикаснија претраживања. Специјализовани претраживачи систематски прикупљају садржаје репозиторија, формирајући на тај начин глобалну базу актуелних истраживања. Отворени репозиторији могу бити мулти-дисциплинарни у оквиру једног универзитета, односно научне институције, или усредсређени на поједине научне области, какав је нпр. *arXiv*, који покрива физику и сродне дисциплине. Почетком 2005. у Великој Британији је постојало чак 40 отворених архива, а све већи број универзитета и научних института са спрема да их покрене. Комплетан директоријум ових архива одржава *eprints.org* са *Southampton* универзитета. На истом сајту нуде се и инструкције за формирање архива, намењене оним институцијама које их не поседују. Само-архивирање је светски покрет који се убрзано развија. Истовремено, све је чешћа пракса да велики финансијери пројеката формирају архиве радова објављених на пројектима које сами подржавају.

Уколико се питате да ли издавач часописа у ком сте објавили рад, ограничава ваше право да архивирате свој рад, то најчешће није случај. Тренутна политика познатих светских издавача према само-архивирању детаљно је описана на веб страници *SHERPA* пројекта на *Nottingham* универзитету.

Часописи отвореног приступа су рецензирани часописи којима може прићи свако, без плаћања претплате или лиценце. У многим случајевима они имају и своје штампано издање. Неки од њих, посебно они које издају универзитети, не наплаћују ауторима никакве трошкове. Други наплаћују публикавање чиме потпуно обрћу традиционални модел финансирања у коме библиотеке, претплаћујући часописе, сnose трошкове публикавања. Накнада за публикавање могу плаћати сами аутори, али у највећем броју случајева она се обезбеђује из средства пројекта или институција у којима аутори стварају. У неким случајевима фондације које финансирају

пројекте инсистирају на објављивању радова у овом режиму, и за то издавају посебна средства. Попис тих институција може се наћи на сајту BMC (*BioMed Central*). BMC је познати издавач литературе отвореног приступа који објављује преко 100 часописа. Други пример су часописи разних колекција *PLoS (Public Library of Science)*, какве су *PLoS Medicine* или *PLoS Biology*. Средства која је потребно уплатити ради публиковања чланка варирају и, за оријентацију, у *BioMed Central* износе око 600 УСД, а у *PLoS* око 1500 УСД по чланку. У току 2003 године *JISC* је на основу договора с BMC обезбедио накнаду за 90 биомедицинских часописа за потребе британских институција.

Свеобухватну листу *Open Access* часописа у свим областима науке администрира Универзитет у Лунду, Шведска. Почетком 2005. године листу је чинило преко 1400 часописа. Многи од ових часописа имају импакт факторе и индексирају се у цитатним индексима (*Web of Science, ISI*). У јуну 2004. године чак 239 *ISI* индексираних часописа било је у режиму отвореног приступа.

Једна форма отвореног приступа сусреће се у тзв. хибридном часописима: то су часописи који без надокнаде дозвољавају приступ

појединачним чланцима за које су сами аутори сносили трошкове публиковања. Пример таквог часописа је *Proceedings of the National Academy*, који за износ од 1000 УСД сваки чланак преводи у режим отвореног приступа.

Зашто су аутори заинтересовани да обезбеде отворени приступ до свог чланка?

Бројни подаци показују да су чланци који се нуде у режиму отвореног приступа цитиранији од осталих. У већини научних области та разлика је двострука, а у неким од њих и већа од тога. Отворени приступ значи да истраживања остварују већу утицајност него некада. Штавише, истраживачки циклус - време потребно да се рад одштампа, пронађе, прочита, цитира и примени од стране других истраживача - значајно се убрзава када су резултати доступни у отвореном облику. Зар и Ви не бисте желели да свим чланцима који су Вам потребни приступате лако и без икаквог ограничења?

Овај чланак је написала Alma Swan, Key Perspectives Ltd, а уредила Sara Hassen, JISC Communications Team. Превод на српски приредила Биљана Косановић, ЦЕОН

Додатне информације и извори

JISC Open Access иницијативе

JISC's FAIR Programme процењује и истражује различите механизме за унапређење приступа институционалним изворима: www.jisc.ac.uk/pogramme_fair.html

DAEDALUS и *TARDIS* пројекти се баве проучавањем различитих модела за формирање и одржавање институционалних репозиторија: www.lib.gla.ac.uk/daedalus и <http://tardis.eprints.org>

Пројекат *ePrints UK* развија национални сервис за приступ отвореним репозиторијима по дисциплинама: www.rdn.ac.uk/projects/eprints-uk

Отворене архиве и само-архивирање

Веб страница eprints.org садржи основне информације о архивама отвореног приступа, укључујући и листу већ постојећих архива, као и приручник како да сами креирате свој архив: www.eprints.org

За најпозантији претраживач отворених архива погледајте: www.oaister.org и Citebase <http://citebase.eprints.org/cgi-bin/search>

Пројекат *SHERPA (Securing a Hybrid Environment for Research Preservation and Access)* развија отворене архиве на водећим универзитетима у УК: www.sherpa.ac.uk

Став познатих светских издавача према самоархивирању може се детаљно прочитати на веб страници *SHERPA* пројекта: www.sherpa.ac.uk/romeo.php (по издавачима) или *ROMEO (Rights METadata for Open archiving)* пројекту: <http://romeo.eprints.org> (по насловима часописа)

Директоријум (попис) отворених репозиторија је у развоју и може се погледати на: www.opendoar.org

Open Access часописи

Све информације о *BioMed Central*, највећем издавачу *Open Access* часописа, погледајте: www.biomedcentral.com

Листа донатора који финансирају ауторе ради објављивања у отвореним архивама доступна је на: www.biomedcentral.com/info/about/apcfaq#grants

Public Library of Science: www.plos.org

Најновија листа *Open Access* часописа: www.doaj.org

Цитираност чланака из отворених архива и њихова утицајност

Прву студију о повећаној утицајности *Open Access* чланака објавио је Steve Lawrence: www.nature.com/nature/debates/e-access/Articles/lawrence.html

Значајна истраживања објавио је и Michael Kurtz: <http://cfa-www.harvard.edu/~kurtz/jasist1-abstract.html> и <http://cfa-www.harvard.edu/~kurtz/jasist2-abstract.html>

Најновија истраживања о утицајности чланака из отворених архива објавили су Harnad и Brody: www.dlib.org/dlib/june04/harnad/06harnad.html

Други извори о отвореном архивирању:

<http://www.arl.org/sparc/www.arl.org/sparc/soa/#forum>
Дискусиона листа америчких научника на тему отвореног архивирања: <http://amsci-forum.amsci.org/archives/American-Scientist-Open-Access-Forum.html>